

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776(E) | SJIF 2023: 6.907

Tadjiyev Abbos
Erkinjonovich

NavDPI 1-kurs magistri

MUSIQA VA SAN'AT MAKTABLARIDA O'QUVCHILARINI AXLOQIY-ESTETIK TARBIYALASHNING NAZARIY JIHATLARI

Annotasiya. Musiqa va san'at maktablari o'quvchilarning axloqiy his-tuyg'ularni milliy-musiqiy ohanglar va kuylar orqali yanada mukammalroq singdirib borish katta ahamiyatga ega. Chunki musiqa va san'at maktablari o'quvchilarning ichki va tashqi dunyosining go'zal bo'lishi, milliy musiqiy tarbiya ishlarining nechog'lik to'g'ri hal etilayotganligiga bog'liqdir.

Kalit so'zlar. Musiqa, istedod, axloqiy, estetik, ma'naviy, fiziologik, estetik idrok, san'at, talant.

Аннотация. Музыкально-художественные школы придают большое значение более полному проникновению нравственных чувств учащихся через национально-музыкальные мелодии и мелодии. Потому что от того, насколько правильно решается национальная музыкальная воспитательная работа, зависит красота внутреннего и внешнего мира учащихся в музыкальных и художественных школах.

Ключевые слова. Музыка, талант, нравственное, эстетическое, духовное, физиологическое, эстетическое восприятие, искусство, талант.

Annotation. Music and art schools attach great importance to the fuller penetration of the moral feelings of students through national musical melodies and melodies. Because the beauty of the inner and outer world of students in music and art schools depends on how well the national musical educational work is carried out.

Keywords. Music, talent, moral, aesthetic, spiritual, physiological, aesthetic perception, art, talent.

Kirish. Musiqa va san'at maktablari o'quvchilarini axloqiy-estetik shakllantirishda musiqa nihoyatda katta o'rin tutishi shubhasizdir. Zero, musiqa bolaning ruhiy olamiga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi san'at turlaridan biridir. Musiqaning o'ziga xos xususiyatlari shundaki, u bolalar his-tuyg'ulari va ruhiy holatlarining eng nozik qirralarini, ulardagi farqlarni o'zida ifoda qiladi va shu orqali bolaning ichki olamiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun ham bolalarning musiqiy istedodi, talanti, qobiliyatlarini o'rganayotganda, uning pedagogik-psihologik jihatlari bilan bir qatorda biologik hamda ijtimoiy xususiyatlarning nisbati, tuzilmasi uni shakllantirish, rivojlantirish imkoniyatliri va qonuniyatlari kabi eng muhim nazariy masalalarni ko'rib chiqish lozim.

Musiqaning bolalar hayotidagi ahamiyati shundaki, ularni axloqiy-estetik va ma'naviy jihatdan tarbiyalaydi, psihologik madaniyatini rivojlantiradi, mustaqil ijodiy mehnatga layoqatli barkamol shaxsning shakllanishi uchun, ma'naviy poydevor yaratadi, emosional-irodaviy tonusini mustahkamlaydi, psihologik rivojlanishi uchun juda zarur bo'lgan, bilishning faol emosional-ijodiy shaklini egallashga katta yordam beradi. Bolalarning musiqa tarbiyasi avvalo, nazariy bilim berish, keyin esa amaliy ijrochilik orqali tajriba orttirish bilan boshlanadi va rivojlantirib boriladi.

Bolalar musiqa va san'at maktablari o'qituvchilari shuni yaxshi tushunib olishi muhimki, o'quvchilarning musiqa qobiliyati - bu avvalo, musiqiy kechinmalarni boshdan o'tkazish qobiliyati bo'lib, u musiqa asarlaridagi qiyofalarni yarata olish qobiliyati va ularni ham musiqiy faoliyat vositalari bilan ifodalay olish qobiliyatidir. O'quvchilardagi musiqa qobiliyatlarning rivojlanishiga istalgan badiiy faoliyat ta'sir ko'rsata olishi mumkin. O'quvchilar bilan har kuni o'zaro aloqada bo'ladigan, uning rivojlanishini kuzatib boradigan o'qituvchi shuni bilishi zarurki, o'quvchini bilish borasidagi psixik jarayonlarga undab, pedagogik vositalar bilan faollashtira borib, uning umumiy va musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuning uchun ham mamlakatimizda ta'lim sohasini isloh qilish barobarida, musiqa maktablari o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy dunyoqarashlarini rivojlantirish, bugungi kunning dolzarb mavzusi sifatida namoyon bo'lib bormoqda. Bolalarning musiqa maktablarga qatnash istagi, musiqiy faoliyatning turli ko'rinishlarida yani, musiqa tinglash, kuylash, ritmik harakatlar, cholg'ularni chalish orqali musiqiy ijodkorlikka intilishida o'zini ko'rsatuvchi tug'ma talant yig'indisi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Shundan ham sezilib turibdiki, ularning musiqaga, san'atga moyilligi, zehniligi va undan o'ta ta'sirlanuvchanligi ma'lum bo'lib turibdi. Bolalarning musiqiy tarbiyasi, ularning tug'ma istedodining rivojlanishi, axloqiy-estetik jihatdan rivojlanishi yoki

ma'naviy qadriyatlarga jalb etilishi, ularning istedodlarini rivojlantirishning samarali vositasi hamda, shaxs sifatida o'zligini namoyon qilishning aniq yo'lidir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Dunyo miqyosida musiqa ta'limining mohiyati va mazmuni uning zaruriy kundalik ehtiyoj sifatda tushunishga olib kelgan. Shuning uchun ham musiqa san'ati qadim zamonlardan beri muhim tarbiya vositasi bo'lib xizmat qilib kelgan.

Musiqa bolada olamga va tevarak-atrofdagi kishilarga bo'lgan insoniy munosabat asoslarini tarkib toptiradi. Mana shu sababdan ta'lim tizimida, xususan, musiqa va san'at maktablari faoliyatida o'quvchilarni axloqiy-estetik tarbiyalash vazifasi muhim muamollar qatoridan o'rin egallaydi.

Musiqa vositasida o'quvchilarni buyuk mutaffakir allomalarimizning ilmiy-nazariy, ma'naviy va madaniy merosini o'rganish hamda, tahlil qilish asosida boshladikki, bu to'g'rida Forobiy shunday deydi- "Nazariy musiqa ilmi, aql bilan idrok qilinadigan ilmdur va ohanglarni maydonga keltirgan har narsaning sabablarini tushuntiradi." [1].

Zero, milliy musiqiy tarbiyaning ilmiy-nazariy asoslarini o'rganmasdan, masalalarning mohiyatiga chuqur kirib borish, uning turli tomondan tahlil qilish mumkin emas.

"Agar kishi go'zallikni aql va farosat bilan ko'rsa, uni sevsa, bu insoniylikning yuqori darajasidir. Ana shunday odamni mard, dono va estetik didi yuksak deb, haqli ravishda aytish mumkin" -, deb hisoblaydi Ibn Sino [2].

Zotan, estetika tarbiyaning boshqa tarkibiy qismlari, xususan axloqiy tarbiya bilan chambarchas bog'langan. U bilimlarni hissiy, ijodiy idrok qilish, hamda anglash jarayonida yuzaga keladi va musiqa va san'at maktablari o'quvchilarining ong, bilim darajasini kengaytirishga katta imkoniyat yaratadi, hamda yakka mashg'ulotlar orqali musiqa asboblari o'qitish va uni tashkil etish metodikasini takomillashtiradi. Bular qayta aloqaga ega bo'lib, o'quvchilar axloqiy-estetik tuyg'ularining rivojlanishiga sharoit yaratadi. Shuni ta'kidlash kerakki, axloqiy-estetik tarbiya o'rtasidagi chegara shunchalik shartliki, ba'zida ularni bir-biridan ajratish qiyin bo'lib qoladi.

Biz o'quvchi shaxsini estetik jihatdan tarbiyalay turib, uning axloqiy sifatlarini ham takomillashtiramiz. Bu borada musiqa fani katta ahamiyatga ega.

"Bordi-yu fan bo'lmaganda edi-deydi Abu Rayxon Beruniy, - idrok etilayotgan narsa yovuzlik, kechilayotgan narsa esa yaxshilik bo'lib chiqishiga ishonch bo'lmagan bo'lar edi" [3].

Uning fikricha, mard odam bo'lish faqat so'zdagina emas, balki amalda ham haqqoniy bo'lish demakdir. "Mard kishi haqiqat uchun kurashib, hiech qanday ta'qib va xavf-xatarga qaramay yolg'onga qarshi kurashishi lozim" (Geodeziya. 82-bet).

O'tmish ajdodlarimizning pedagogik - psixologik qarashlarida, shuningdek, pedagogika va psixologiyaga oid adabiyotlarning yangi nashrlari hamda ilmiy-tadqiqot ishlarda ko'rsatilganidek, yoshlarni musiqa san'ati orqali axloqiy-estetik ruhda tarbiyalashda milliy musiqa san'atining ahamiyati beqiyosdir.

Shuning uchun ham musiqashunos, tug'ma iste'dod sohibi bo'lgan, buyuk alloma Darvesh Ali (XII asr) "Risolai musiqiy" "Musiqashunos" asarida yozishicha, "Xalqning milliy musiqiy madaniyatini ajoyib yodgorlik sifatida ehtiyot qilib, saqlash lozim." -deb musiqalarimizni qadrlab, asrab-avaylab kelgusi avlodlar uchun saqlashga da'vat etadi.[4].

Forob (O'tror) degan joyda tug'ilgan, Mavlona shayx Abu Nasr Forobiy (874-950)dur. Bu aziz tabobat ilmida Faxriddin Roziydan, diniy ilmida Muhammad G'azzoliydan ortiq kamolot egasi edi, tib fanida Ibn Sinodan ham yuqori edi. Aniq fanlar tariqat ilmi, shariat ilmi, tavsif ilmi, falsafiy ilmlar, adabiyot, geometriya, astronomiya, hatto nard, shatranj ilmlarida bilmaydigani yo'q edi.. Jumladan, musiqa ilmida nihoyatda yuksak mahorat va tug'ma istedadga ega bo'lib, uning nazariy tomonini ham, amaliy tomonini ham chuqur egallagan olim edi. U qonun cholg'u asbobini o'z qo'llari bilan yasab simlar tortib, parda tuzib, shogirdlariga o'rgatgan va o'zi bastalagan kuylarni ijro etish jarayonida musiqaning inson ruhiyatiga ta'sirini tadqiq qilgan. «Rok», «Ushshoq» sho'ba shaxobchalarini ijod qilib olamga yoygan. Maqomlarni 1-2-3 va hokazo bo'limlarigacha kashf qilgan. "Risolai musiqiy" degan kitobida "Musiqaning tilsiz nola- munglari inson ruhiga ma'naviy o't (olov)ni tutashtiruvchi omildir; agar unga g'azal, she'r qo'shilsa, u mung (jonli ohang)ning nima ekanligi ma'lum bo'ladi", deb aytadi va yana ... Yuz yil ibodat qilib olaolmagan fayzni mening "Qonunim" simlaridan olgaysizlar" deydi.. Bu aziz inson turli fanlar haqida 114 dan ortiq kitoblar yozdi. U kitoblarning biri «Risolai mug'anniyun» (sozandalar risolasidir). Bu kitob arab tilidadir. Men buni qo'lim kuchi yetkancha va vaqtimning boricha turkiy tilga tarjima qilishga niyat qildim"- deydi buyuk siymo Ismatullox Mujiziy o'zining "Tarixiy musiqiyyun" (Musiqashunos tarixi) asarida.

Forobiy "Katta musiqa kitobi", "Ohanglar tasnifi haqida kitob", "Musiqashunos haqida so'z", "Ohanga qo'shimcha qilingan so'z" kabi asarlar muallifidir[5].

U o'zining "Zinat mojolis" qo'lyozmasida yozishicha "Bir ziyofatda kuy ijro etgan, kuyning birinchi qismini bajarganida o'tirganlarning hammasi mashqdan nihoyatda xursand bo'libdi va kulishibdi, kuyning ikkinchi qismi esa eshituvchilarni yig'latibdi, uchinchi qismi ijro etilganda, ularning hammasi hayajonga tushibdilar- da, so'ng uxlab qolibdilar".

"O'zlarida ma'lum bo'lgan musiqiy san'atlardan to'g'ri foydalanishga odatlangan odamlar tahsinga sazovordirlar. Ularning ma'nosini o'zgartirib, o'rinsiz va

mavridsiz foydalanuvchilar yomonlashga va qoralashga loyiqdirlar, chunki bu ilm bilan g'am- kulfatga sabab bo'ladilar", - deb ta'kidlaydi Forobiy.

Abu Nasr Forobiy o'zining "Kitob al -musiq al- kabir" asarida musiqaning umumnazariy masalalari xususida so'z yuritadi. "Kitob al-musiq al- kabir",- "Katta musiqa kitobi" demakdir. Jumladan, musiqaning inson his-tuyg'ulariga ta'siri, estetik didning shakllanishi, tashqi ta'sirdan zavqlanishi, fikr va tasavvurlarining o'zaro munosabati kabi masalalar aniq musiqa kategoriyalari orqali ochib beriladi.

Abu Nasr Forobiy musiqa ilmini keltirib chiqargan sabablarni nazariy jihatdan tahlil qilib shunday deydi:- Men tasdiqlaymanki, substansiya harakatga ega bo'lgandan so'ng, ovozga ham ega bo'ladi va bu ovoz uch turga bo'linadi, xususan, baland, past va o'rtacha. Bunday ovozlarda bizga noma'lum bo'lgan narsa qolmaslik darajasida baland, past va o'rtacha ovozlarni bilishga qaratilgan ilmga ehtiyoj tug'iladi. Bu ovozlarda to'g'risidagi ilmdir. Bu ilm shu ma'noda foydaliki, u o'z muvozanatini yo'qotgan (odamlar) xulqini tartibga keltiradi, mukammallikka yetmagan xulqni mukammal qiladi va muvozanatda bo'lgan (odamlar) xulqining muvozanatini saqlab turadi. Bu ilm tananing salomatligi uchun ham foydalidir, chunki tana kasal bo'lsa, ruh ham so'ladi, tana to'siqqa uchrasa, ruh ham to'siqqa uchraydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumki, axloqiy tushunchalar, axloqiy ishonch va axloqiy sifatlar axloqiy ongning tarkibiy qismi hisoblanadi. Axloqiy tushunchalar o'quvchilarning bilim darajasining kengayishiga yordam beradi. Ular o'quvchilarga turli tuman musiqalar orqali ham singdiriladi. Bu ajdodlarimiz tajribasidan yaxshi ma'lum.

Musiqa va san'at maktablari o'quvchilarning axloqiy his-tuyg'ularni milliy-musiqiy ohanglar va kuylar orqali yanada mukammalroq singdirib borish katta ahamiyatga ega. Chunki musiqa va san'at maktablarida o'quvchilarning ichki va tashqi dunyosining go'zal bo'lishi, milliy musiqiy tarbiya ishlarining nechog'lik to'g'ri hal etilayotganligiga bog'liqdir.

"Insonning ichki va tashqi dunyosi bir bo'lgandagina, u yuqori kamolatga erishadi. Insonning ichki va tashqi (ozodaligi, orastaligi) dunyosining go'zalligi oliyjanoblikning o'zagidir". ("Minerologiya" 17-bet Abu Rayxon Beruniy).

Abu Ali Ibn Sino o'zining bir necha asarlarida axloqiy- estetik tarbiya muammolarini asosiy masala qilib ko'rsatadi. "Shifo", "Ishorat", "Donishmandnoma", "Xay ibn Yakzon", "Salomon va Ibsol", "Tayr" shular jumlasidandir.

Uning fikricha, "Yaxshi axloqli bo'lish tarbiyaning samarasidir. Chunki, tarbiya orqali yoshlarga halqparvarlik, haqiqiy do'stlik, kelajakka qat'iy ishonch, mustahkam iroda, mardlik, mehnatga muhabbat, insonlarga chuqur izzat hurmat, Vatanga sodiqlik kabi axloqiy hislatlar singdiriladi". Shuning uchun ham Ibn Sino quyidagi tarbiya tizimini tavsiya qiladi:

Aqliy tarbiya.

Jismoniy tarbiya (davolash ham shunga kiradi).

Estetik tarbiya.

Mehnat tarbiyasi (hunarga o'rganish).

Ibn Sino yoshlarni mardlikka, yuksak kamolatga da'vat etadi:

“Odamlarning botiri mushkulotdan qo'rqmaydi. Kamolat hosil qilishdan bosh tortgan kishi odamlarning eng qo'rqog'idir” [6].

Yusuf Xos Xojib esa axloqiy tarbiyaga o'z munosabatini bildirib shunday deydi: “Axloqiy kamolat insonning butun hayoti va faoliyatining birlamchi asosidir. Kimning odobi yaxshi va axloqi to'g'ri bo'lsa, u kishi o'z maqsadiga yetadi, baxt unga kulib boqadi, zero yaxshi axloq jamiki yaxshiliklarning zaminidir” (Qutadg'u bilik 867-bet).

XV-asrning ikkinchi yarimida “Musiqqa nazariyasi” monodiya (ya'ni, bir ovozli) ga asoslangan edi. Bu nazariya birinchi (ilm ta'lif) ovozlarning o'zaro munosabatlari va tovush qatorlarini o'rganish, ikkinchi (ilm iko) ritm haqidagi ma'lumotdan iborat bo'lgan. O'sha davrda musiqa nazariyasiga oid qonunlarni rivojlantirishga katta hissa qo'shgan buyuk allomalardan biri Abduraxmon Jomiydir.

Bu zotning qanchalik buyukligini va yuqori qobiliyat egasi ekanligini shundan bilsa bo'ladiki, u Alisher Navoiydek buyuk zotga hamma ilm va amaliyotlar bo'yicha ustoz edilar. A.Navoiyning o'zi bu zotni ustozim, pirim deb ataganligi yetarlidir. U “Hamsa” asarida besh joyda to'xtalib faxr ila tariflaganlar. U tanbur, setor, Qonun singari sozlarni chalar edilar, hattoki, “Ajam” degan bir maqomni ham, uning ikki shaxobchalari bilan ijod qildilar. Ko'p shogirdlarni bu ilmda mukammal qilib yetishtirdilar. Bu fan haqida “Risolai davvor”, “Musiqiy risola” nomli bir kitob yozdilar. Amir Alisher hazratlari ham bu fanni Jomiydan o'rgandilar”-deydi I. Mo'jiziy (Musiqqa tarixi kitobi. 156 bet).

Jomiy o'tmishdoshlari kabi ovozlarning oraliq holdagi o'zaro munosabatlarini ko'rsatib beradi. Ovozlarni torning qismlari nisbatidan chiqargan holda, asosiy tovush qatorlarni tashkil qilish, ulardan jam (pardalar) tashkil etish usulini ko'rsatadi. U asosiy ritmik ifoda (ya'ni, usul) lar tuzishni tadqiq qiladi. A.Jomiy musiqachilarning sog'lom hissiyotiga murojat qilib, nazariyadan amaliyotiga o'tadi va musiqa san'atining katta psixologik ahamiyatini quyidagicha ilmiy-amaliy isbotlab beradi:

“Shunday bo'ladiki, dilning qayg'u yoki quvonch, ma'yuslik yoki umid, tushkunlik yoki ko'tarinkilik kabi eng maxfiy holatlaridan biri, tovushni o'z rangiga o'ragan holda unga ta'sir etadi. Shu tufayli tinglovchi bu maxfiy holatdan ogoh bo'ladi va undan alohida lazzat oladi”.

Abduraxmon Jomiy “Risolai davvor” (Musiqiy risola) asarining xotima qismida lad ohanglarining tinglovchilarga ruhiy ta'sirini to'rt kategoriyaga bo'lib ko'rsatadi:

Shijoat va jasurlik uyg'otuvchi ohanglar .

Xursandlik va quvonch uygʻotuvchi ohanglar.

Qaygʻu va mung uygʻotuvchi ohanglar.

Gʻam va maʼyuslik aralashgan shodlik va zavq uygʻotuvchi ohanglar.

Abduraxmon Jomiy ohanglarni hissiy taʼsir etishiga koʻra 12 maqom, 6 ovoz hamda 24 shoʻbadan tashkil topgan umumiy 42 ohangdan 38 tasini qayd etadi.

XXI asrda yashagan Amir Unsurulmaoliy Qayqovus ham hofiz va sozandalik zikridan ajoyib nasihatnoma yozib. “Ey farzand, deb uqtiradi u, agar hofiz boʻlsang, xushfeʼl, quvnoq boʻl, hamisha pok, mutayyab (xushroʻy) va xush zabon boʻlgʻil va oʻz ishingga mashgʻul boʻlgʻil, qoʻpol bashara boʻlmagʻil”. Qayqovus oʻzining “Qobusnoma” deb nomlangan asarida soz chalish xususida shunday deydi: “Hamma vaqt ogʻir yoʻllarni chertmagʻil, chunki barcha mashq va ohangni bir xilda chertish shart emasdur, nedinkim, odamlarning barchasi bir xilda boʻlgʻon ermaslar, taʼblari ham bir- biriga muvofik ermas, yaʼni xalq muxtalif (har xil) durlar”.

Ayniqsa, Qayqovusning tor chalishda odamlarning morfo fiziologik xususiyatlari, taʼbi va ruhiyatini eʼtiborga olish lozimligi haqidagi qarashlari diqqatga sazavordir. “Bir majlisda oʻltursang, majlis ahliga qaragʻil, agar eshituvchi qizil yuzlik va moshbirichi (moshguruch) soqollik boʻlsa, payvas (uzluksiz), zer (ingichka va nozik ovoz) tor bilan chertgʻil; agar sariq yuzlik boʻlsa, boʻsh tor bilan chertgʻil; agar qora yuzlik, naxif (ozgʻin) va savdoyi boʻlsa, koʻprok uch tor bilan chertgʻil; agar oq, semiz va martub (rutubatli) boʻlsa, koʻproq bam (baland ton) bila chertgʻil, nedinkim, bu rudni (musiqa quroli) odamning toʻrt taʼbi uchun muhayyo qilmishlar”.

“Qobusnoma” da qayd etilishicha, musiqalarni har bir faslga moslab ijro etish, inson tafakkuriga kuchli taʼsir qiladi, katta tabiat manzaralari bilan moslashib, yanada yoqimli va goʻzal boʻladi. Shuningdek, fasllarga qarama- qarshi kuylamaslikka daʼvat etilgan: “Har vaqtning oʻziga munosib gʻazallarni oʻqigʻil: bahorda xazonga munosib, xazonda bahorga munosib, qishda yozga munosib va yozda qishga munosib gʻazallarni oʻqimagʻil”[7].

Musiqa sanʼati mazmunini tahlil etishda, bir sanʼat asosiga qoʻyilgan assosiasiya (psixik hodisalar orasida paydo boʻladigan aloqa) tafakkuri masalalariga alohida oʻrin ajratiladi. Chunonchi, nazmda assosiasiyani yuzaga keltirish uchun taqqoslash maqsadlaridan keng foydalaniladi va nazmiy matn umumiy mazmuniga qoʻshilib, uning mohiyatini yaxshi tushunishga yaqindan yordam beradi. Assosiativ tafakkur bastakorlik va ijrochilik sanʼatining mazmundorligini ochishga yoram beradi. Shuningdek, musiqiy asar mazmunini gʻoyaviy va hissiy mazmundor tushunish oʻquvchilarning oʻylab koʻrishlariga turtki beradi.

Taʼkidlash joizki, bu tushuncha, bu oʻylar badiiy asarga ijobiy munosabatini, toʻgʻri bahoni nazarda tutadigan musiqa va sanʼat maktablari oʻquvchilarning tajribasi, musiqiy tarbiyasi va tuygʻular madaniyati darajasiga bogʻliq. Shuni ham qoʻshimcha

qilish kerakki, bolalar musiqa va san'at maktablari o'quvchilari men mualliflik qilgan "O'zbek musiqa adabiyoti" darsligi kiritilganligi sabab, sharqning mashhur shoirlari, musiqashunos va mutafakkirlari hayoti va musiqiy faoliyati haqida bilimlar olib, ularda buyuk bobolarimiz bilan faxrlanish tuyg'ulari kuchaytirildi.

O'quvchilarni musiqa san'ati olami bilan tanishtirish musiqa va san'at maktablarining bosh vazifalaridan biridir. Zero, musiqiy tarbiya, musiqiy madaniyatni shakllantirish asosidir. Mashhur pedagog V.A. Suxomlinskiyning ta'kidlaganidek, musiqiy tarbiyasiz bolaning to'la ma'noda aqliy rivojlanishi, axloqiy munosabatlarga kirishishi, olam go'zalliklarini his qilishi mumkin emas. V.A.Suxomlinskiy fikricha, bola tovushlarda insoniy tuyg'ularning xilma-xil belgilarini his qila olsa, u madaniyatning har qanday vositasi bilan erishib bo'lmaydigan pog'onasiga ko'tariladi.

Atoqli rus pedagogi V.I.Vodovozov bolalarni estetik tarbiyalashda qo'shiklar va musiqaning tutgan o'rniga yuksak baho berib shunday degan: "Darhaqiqat chiroyli narsalar tasavvurlarimizni jonlantiradi, biror go'zal narsani, qo'shiq yoki tiniq buloq, yoxud sohibjamolni eslaganimizda, ularni qayerdadir eshitganimiz yoki ko'rganimiz uchun jonli tasavvur qilamiz. Go'zal hodisa insonda vujudga keltirish ijod etish tuyg'usini uyg'otadi".

Tahlil va natijalar. Musiqa bolaga olam-olam quvonch baxsh etishi, unda qimmatli tuyg'u va kechinmalarning hosil qilish mumkin. Biroq bu jarayon o'zidan o'zi sodir bo'lmaydi. Buning uchun musiqa maktabi o'qituvchisi bolalarda musiqani estetik idrok etish ko'nikmalarini tarbiyalashi, musiqaga qiziqishi va didni shakllantirish bo'yicha izchil va muntazam, aniq maqsadga qaratilgan ishlarni mukammal olib borishi talab qilinadi.

Hozirgi zamon psixologlari bolaning jismoniy baquvvat bo'lishi, musiqiy qobiliyatining erta namoyon bo'lish va rivojlanishiga daxldor deb hisoblaydilar.

Bu degani, ilk bolalik yoshida boshlangan musiqiy tarbiya samarali natijalar beradi.

Musiqa va san'at maktablarida amalga oshirilayotgan tajribalar va ba'zi bir ilmiy tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, bolalarda musiqiy idrokni rivojlantirish, g'oyat qimmatli ahamiyat kasb etadi. Jumladan, J.A.Suleymanovanning ta'kidlashicha, musiqani to'laqonli idrok etish nafaqat unga hayajonli javob berish, balki musiqaning estetik va ma'naviy axloqiy mazmunini, tovushlarni izchil tinglash yo'li bilan anglab olishga ta'sir etishni ham aniqlatadi. Buning uchun ifoda vositalarining xususiyatlarini farqlash, musiqiy obrazning yaratilishi va rivojlanishida, ularning roli hamda ahamiyatini tushunishga yordam beradigan musiqiy faoliyatning muayyan bilim va ko'nikmalariga ega bo'lish lozim. Hayajon bilan intellekt (zakovat) o'rtasida sintez vujudga keltirish uchun musiqa o'qituvchisining chuqur o'ylangan va mashaqqatli mehnati, bolaning axloqiy-estetik rivojlanishini ta'minlashga rahbarlik qilishga

karatilgan bo‘lib, u o‘quv materialini, ta‘lim- tarbiya vazifalariga mos kelishi hamda bolaning musiqiy emosional tajribasiga biron-bir yangilik kiritish uchun va shu yoshdagi bolalarga mos keladigan usullar bilan ishlab, o‘quv-tarbiya jarayonining emosional- intellektual tomonlari o‘rtasida mumkin bo‘lgan aloqani o‘rnatadi.

Zero, musiqa va san‘at maktablari o‘qituvchisining bosh vazifalaridan biri yoshlarda axloqiy-estetik his-tuyg‘ular tug‘dirishdan iborat. Bu vazifa musiqiy asarlarni o‘rganish jarayonida amalga oshiriladi. Musiqiy asarlar bolalarga hayot haqida o‘ylashga va uni chuqurroq tushunishga yordam beradi. O‘quvchilarning musiqiy asarni emosional va ongli ravishda o‘zlashtirish bosqichlari vaqt va mohiyatan bir-biridan farq qiladi.

Musiqa o‘qituvchisining anglash faoliyatiga rahbarlik qilishi uchun bilim berish bosqichlari haqida to‘la tasavvurga ega bo‘lishi lozim. Bu bosqichlarni shartli ravishda quyidagicha ifodalash mumkin:

Birinchi bosqich - qabul qilish bosqichidir. Bunda materialni ongli ravishda anglab olish amalga oshiriladi. Bu jarayonda dastavval o‘quvchilarga o‘rganiladigan mavzu ma‘lum qilinadi, keyin uni o‘rganish uchun bajariladigan vazifalar tushuntiriladi. Shu asosda o‘quvchilar o‘qituvchi rahbarligida o‘quv materialining mazmuni bilan tanishadilar.

Ikkinchi bosqich - o‘quv materialini haqida fikr yuritish bosqichidir. Bunda musiqiy asar nazariy jihatdan o‘rganiladi, o‘rganilgan materialning asosiy belgilari aniqlanadi va shu asosda o‘quvchida muayyn tasavvur hamda ko‘nikmalar vujudga keltiriladi.

Uchinchi bosqich - bilimlarni mustahkamlash bosqichidir. Bunda o‘quvchilar bilimlarini puxta o‘zlashtiradilar, mustaqil fikr yuritadilar va zaruriy ijodiy ishlarni bajaradilar. O‘qituvchi o‘quvchilarni bajarayotgan ijodiy ishlarni kuzatib boradi.

To‘rtinchi bosqich - egallagan bilim va ko‘nikmalarni amalda qo‘llash bosqichidir. Bunda ta‘lim amaliy faoliyat bilan bog‘lanadi, bu esa o‘quvchilarda axloqiy-estetik sifatlarni shakllantirish uchun asosiy zamin hisoblanadi. Shu tariqa musiqiy asarni o‘rganish va o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilarda aniq his-tuyg‘ular paydo bo‘lib, hayot quvonchlari va tashvishlarini musiqiy anglash boshlanadi.

Xulosa va takliflar. Yuqorida ta‘kidlanganlardan shunday xulosa chiqarish mumkinki, milliy va umumjahon musiqa san‘atida aks etgan axloqiy-estetik tajribalar, bolalarning tabiat va jamiyatdagi voqeya- hodisalarga bergan estetik va axloqiy bahosi, musiqa va san‘at maktablarning tarbiyaviy ta‘sir kuchini o‘zida ifodalaydi. Demak, musiqa va san‘at maktablari o‘quvchilarining yuqori saviyali va dunyoqarashli bo‘lib kamol topishlarida, axloqiy-estetik tarbiya muhim omil bo‘lib xizmat kiladi deb hisoblashga asos bor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Forbiy. Ilmlarning tasnifi. –T. 2016. Navro‘z nashriyoti.
2. Ibn Sino. Risolai ishq. Texron. 1952 y.
3. Bulgakova P.G. Beruniy Abu Rayxon. Geodeziya// Tanlangan asarlar, Tom III. Toshkent: Fan, 1966.
4. Darvesh Ali qo‘l yozmasi O‘zFA sharqshunoslik ins. –T. 1946 y.
5. Forobiy. Fozil odamlar shahri. –T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2004.
6. Irisov A. “Ibn Sino.” –T. 1960y.
7. Kaykovus. “Qobusnoma”. T. Yangi asr avlodi. 2016.